

JAROSLAV LUDVÍKOVSKÝ

DICTARE

(Sémantický příspěvek k výkladu listu Jana ze Středy č. 132 Piur)

Porušený a nejasný list Jana ze Středy, kdysi kancléře Karla IV. a tehdy biskupa olomouckého, M. Řehořovi z Uh. Brodu, správci škol a městskému notáři v Kroměříži, otištěný pod č. 132 v edici Piurově (Paul Piur, Briefe Johans von Neumarkt, Konrad Burdach, Vom Mittelalter zur Reformation, sv. VIII., Berlin 1937, str. 200 n.), stal se Josefu Tříškoví podnětem a hlavní oporou pro jeho thesi (v. Listy filologické 1954), že M. Řehoř je autorem latinské sbírky bajek *Quadripartitus apologeticus (Speculum sapienciae)* přičítané Cyrillu Jerusalémskému nebo jinému světci téhož jména. Odmítl jsem tuto Tříškovu identifikaci velmi rozhodně v LF 1956, Tříška se však nedal přesvědčit, a jeho nový článek „Básnictví Karlovy doby a Mistr Řehoř“ (LF 1957 a 1958) naznačuje už svým titulem, že Tříška věří dále v existenci spisovatele M. Řehoře, kterého nazval ve svém prvním článku „ústřední postavou karlovsko-václavského humanismu a prvním latinsko-českým básníkem a prosaikem světového rázu“. Nehodlám přenášet do našeho Sborníku diskusi o otázce, kterou pokládám za dostatečně osvětlenou a které věnovaly Listy filologické už tolik místa, že si jejich redakce nepřeje v ní dále pokračovat, ale přesto myslím, že je v zájmu věci, abych se vrátil ještě jednou aspoň k hlavnímu opěrnému bodu Tříškovy hypotézy, jenž se stal nutně ústředním motivem i jeho druhého článku.

Jde o výklad pasáže z konce Janova listu: „ut... in eleccione virtutis diligenti conatu semper maneamus intenti eciam prudencia sempiterna, non quod obturemus aures ad intellectum virtuose sapiencie, quam nunc vigilanter dictat ingeniosus ille magister Gregorius, ymmo magnis desideriis intueamur eandem in simplicitate mundi spiritus et oculo columbino.“ Protože je na začátku téhož souvětí řeč o „moudrém a svrchovaně rozumném Horatiovi“ (*claritatem sapientis et summe prudentis Oracii*), vyslovil jsem názor, že slova *virtuosa sapiencia* třeba vztahovat na dílo Horatiovo (nejspíš Satiry nebo Listy), a podle toho jsem přeložil citované místo takto: „...abyehom stále zůstávali horlivými a úsilovnými ve volbě ctnosti, bedlivě dbající i věčné moudrosti, nikoli tak, že bychom si zacpávali uši před pochopením ctnostné filosofie, kterou nyní bděle diktuje náš

bystřý Mistr Řehoř, naopak abychom k ní vzhlíželi s velkou touhou, v prostotě čistého ducha a okem holubičím.“ Na vysvětlenou poznamenávám, že M. Řehoř řídil Janovo kroměřížské scriptorium, kde se opisovaly pro biskupa — humanistu rukopisy. Jinak odkazují na svůj výklad Janova listu v LF 1956, str. 199 n.

Tříška naproti tomu trvá na svém výkladu, že slovy *virtuosa sapiencia* myslí Jan ze Středí Quadripartitus, na němž právě Řehoř pracuje. Tento svůj odvážný dohad (o Quadripartitu se neděje v listě zmínka) obhajuje tvrzením, že *dictat* nemůže v této době znamenat nic jiného než skládat, spisuje. Mně pak vytýká (LF 1958, str. 73), že jsem „bez podání dokladů ze středoevropské literatury 2. pol. 14. století mylně vyložil a přeložil „dictat“ jako „diktuje“ a že „zcela chybně připouštím výklad „dictat“ = „opisuje“.

Co se týče druhé výtky, měl ji Tříška adresovat nejen mně, ale i mým pramenům, které jsem výslovně uvedl, Du Cangeovi, Brinckmeierovi a po případě Piurovi, nebo ukázat, že se jich dovolávám neprávem. Jsem si jist, že si např. výborný znalec středoevropských pramenů Ed. Brinckmeier pro své *Glossarium diplomaticum* nevymyslel překlad: *dictator*, Schreiber, Abschreiber nebo *dictatio*, Schreiben, Abschreiben a že měl pro něj doklady, třeba je neuvádí. Dodal bych v této souvislosti, že samo sloveso *conscribere* v Janově listě č. 348 chápe Piur podle mého názoru správně (neboť věcná souvislost jiný výklad ani nepřipouští) jako „abschreiben“, a že dosti podobný význam má toto sloveso i v Janově věnování „Života sv. Jeronýma“ Karlu IV. (č. 35, str. 62, citát viz níže), kde jde nikoli o „sepsání“ ve smyslu autorství, ale o pouhé přepsání tří samostatně existujících listů v jeden souborný „spis“.

Ostatně jsem se sám rozhodl pro výklad *dictare* = diktovat. Žádá-li na mně Tříška pro tento význam slovesa *dictare* doklady z 2. poloviny 14. století, mohl bych se spokojit konstatováním, že se ovšem i v 2. pol. 14. stol. čtli a opisovali klasikové a starokřesťanští spisovatelé, u nichž se vyskytuje *dictare* = diktovat bezpočtykrát (viz *Thesaurus LL*) a že tento význam slovesa *dictare* byl latiníkům té doby nutně běžný. Chtěl jsem však mít v této věci sám zcela jasno, a protože by mne pramenné studium této sémantické otázky odvedlo na delší čas od mé vlastní práce, požádal jsem o dobré zdání a poučení významného holandského medievalistu, profesora university v Amsterdamě Jana Frederika Niermeyera, který právě vydává, jak známo, slovník středověké latiny *Mediae Latinitatis Lexicon Minus* (Leiden, Brill, od r. 1954). Obrátil jsem se právě na něho také proto, že se v jeho slovníku s. v. *dicto* význam diktovat neuvádí. Na moji zmínku o tom navazuje odpověď prof. Niermeyera ze dne 2. května 1959, kterou zde otiskuji s laskavým svolením pisatele celou bez úvodních a závěrečných formalit;

En réponse à votre lettre je voudrais tout d'abord vous rappeler que mon lexique donne uniquement les acceptions étrangères au latin classique. Par

conséquent le sens de dictare „dicter“ est passé sous silence. Il serait tout à fait erroné d'en conclure que je n'aurais pas trouvé des textes où dictare signifie „dicter“. Au contraire, ils sont nombreux et je dirais même considérablement plus nombreux que ceux où dictare veut dire „composer, rédiger“. Par contre, je ne connais aucun texte probant dans lequel dictare aurait dû prendre le sens de „copier, transcrire“. Ce n'est pas exact de dire que Du Cange donne pour dictator: rescriptor. Il cite, simplement un glossaire grécolatin dans lequel ἀντιγραφεὺς est rendu par „dictator, rescriptor“; manifestement il s'agit là de deux sens différents attribués par le glossaire au mot grec et qui ne sont point identiques. Brinckmeier n'a pas d'autorité sur ce point.

En lisant sans parti-pris la lettre de Jean de Novo Foro je dois dire que l'interprétation que vous en donnez „les vers d'Horace que maître G. dicte actuellement avec beaucoup d'énergie“ me paraît tout à fait satisfaisante. Je pense que pour désigner une oeuvre originale du maître G. l'auteur de la lettre aurait employé une autre expression. Comme les textes cités dans mon lexique le montrent, la signification „composer, rédiger“ se spécialise dans deux directions.

La notion de l'ars dictaminis pouvait suggérer l'emploi du mot dictare pour la rédaction des lettres non-littéraires, des chartes et des documents de toutes sortes. Cet emploi est fréquent. Beaucoup moins souvent on trouve l'acception de „composer une oeuvre littéraire“, et alors il s'agit tout particulièrement d'oeuvres poétiques. Comme cet emploi se rencontre principalement chez des auteurs allemands, je suis persuadé que l'analogie du mot allemand „dichten“ l'a favorisé. On peut donc présumer que les humanistes devaient plutôt éviter ce barbarisme.

*

Nedovolávám se autority prof. Niermeyera, který jak patrně, přijímá můj výklad sporného místa, abych se vyhnul povinnosti vlastního důkazu. Mohla by se ostatně vyskytnout námitka, že prof. Niermeyer necituje ve svém dopise doklady z textů a že jde příliš daleko, když „myslí, že by autor listu (Jan ze Středy) užil k označení původního díla M. Řehoře jiného výrazu.“ Ale právě tento Niermeyerův dohad lze plně potvrdit z korespondence Jana ze Středy a zcela konkrétně i jen z ní samé lze prokázat možnost a oprávněnost překladu slova *dictat* v listě č. 132 ve smyslu „diktuje“.

Jak vyplývá z mého vlastního šetření i z dokladů citovaných Tříškou (1958, 77) vyskytuje se v rozsáhlé Janově korespondenci asi pětkrát termín *dictamen* (konjekturu Tříškovu v č. 131, Alani dictaminum, pokládám za správnou), jednou se tu objeví participium ve významu substantiva (č. 121: tanti et tam famosi *dictantis*), kdežto sloveso *dictare* se čte mimo náš list 132 jen v listě 141. Na toto místo jsem krátce upozornil už ve svém prvním kritickém článku (str. 205), ale po Tříškově obraně jsem nucen se jím zabývat obsírněji. Jan ze Středy velebí v tomto listě literární projevy neznámého adresáta obvyklými hyperbolami:

vestre... pagine, quas manus argentea calamo aureo celesti rore perfuso et angelica lingua dictante conscripsit.“ Smysl slovesa *dictare* = diktovat je v tomto kontextu jasný a nesporný. Jestliže Thesaurus zařazuje příbuzné místo z Gennadia, De viris illustribus 7: regulam scripsit, quam dictante angelo perceperat, pod heslo *dictare* = diktovat, tím samozřejmě náleží do této významové skupiny naše místo. Představa jazyka, třeba andělského, nepřipouští přece jinou asociaci než diktování, a vykládá-li Tříška Janův text v tom smyslu, že „adresát psal, co andělský jazyk skládal, nikoli, že psal podle diktování“, dodává, že „*dictare* byla činnost mentální“ atd., je to jen typický *circulus vitiosus*.

Pokládám tedy za prokázané, že jediné sloveso *dictare*, které se v korespondenci Jana ze Středy mimo list č. 132 vyskytuje, má význam diktovat. Pro tvořivou činnost literární užívá vskutku Jan ze Středy výrazů jiných. Uvedu několik příkladů.

Č. 26, str. 46: Hanc epistolam, quam mellifluus ille rethor Cassiodorus... composuit.

Č. 29, str. 51: Ista felix materia Soliloquiorum... sicut est magno <a> philosopho... composita.

Č. 35, str. 62: tres epistolas in hunc libellum ordinavi conscribi, que sunt a viris excellentibus edite... quarum primam s. Eusebius..., secundam magnificus Augustinus doctor..., terciam vero venerabilis Cyrillus conscripserunt. (První „*conscribi*“ znamená „sepsat“ v původním významu, tedy vlastně jen „přepsat“, o tom viz výše.)

Č. 64, str. 102: incompta dictionum congerie <et?> rubiginosa stili grossicie exarata.

Č. 121, str. 179: magister Johannes dictus Frawenlob... tam notabile tamque famosum carmen... composuit.

Celkem tedy lze říci, že Jan ze Středy sice podržuje tradiční termín středověké rétoriky *dictamen* (po případě *dictans* = dictator), ale o literárním tvoření že užívá sloves *componere* a *conscribere*, popřípadě i *edere*, *exarare*, nikoli však *dictare*. Je to jistě pozoruhodné potvrzení citovaného dohadu prof. Niermeyera. Důkazem, že *dictat* v Janově listě č. 132 zcela jistě může znamenat, a jak to celá situace vyžaduje, velmi pravděpodobně znamená diktuje, je vyvrácen hlavní a vlastně jediný vážný Tříškových argument pro jeho hypotézu. Rozumí se ostatně samo sebou, že by ani výklad sporného slovesa jako „skládá“ nijak neprokazoval, že spis, který M. Řehoř (podle tohoto výkladu) chystal, byl právě *Quadrupartitus*.

DICTARE

(Семантическая статья к объяснению листа Яна из Стршеды № 132 Piur)

Повреждённый и неясный лист Яна из Стршеды, ранее канцлера Карла 4-го и одновременно епископа оломоуцкого, магистру Ржегоржу, управляющему школ и городскому нотариусу в Кромержиже, опечатанный под № 132 в издании Паула Пиура, *Briefe Johanss von Neumarkt* (K. Burda, *Vom Mittelalter zur Reformation*, т. VIII, Berlin 1937, стр. 200 п.) явился для Йозефа Тршишки стимулом и главной опорой для его тезисов (в *Филологических листах* за 1954 г.), что магистр Грегор является автором латинского собрания басен *Quadripartitus* (*Speculum sapientie*), приписываемых Кириллу Иерусалимскому или иному святому того же имени. Автор настоящей статьи категорически отверг эту идентификацию в „Филологических листах“ 1956 г.; Тршишка, однако, не дал себя убедить, и его новая статья „Поэзия Карлова периода и магистр Грегор“ (*Филологические листы*, 1957, 1958) уже своим названием указывает, что Тршишка продолжает верить в существование писателя, которого он якобы обнаружил. Не собираясь продолжать дискуссию о вещи, которая достаточно ясна, автор настоящей статьи возвращается к объяснению слов из конца листа Яна из Стршеды, на которых Тршишка главным образом обосновывает свою теорию: *virtuose sapientie quam nunc vigilanter dictat ingeniosus ille magister Gregorius*. Если Тршишка доказывает, что *dictat* не может в то время означать ничего иного, кроме творческой, литературной деятельности (понимайте в этом случае работу над *Quadripartitus*), автор настоящей статьи продолжает настаивать на своём объяснении, что здесь речь идёт о диктовке стихов поэта Горация, о котором Ян из Стршеды упоминает в начале того же сложного предложения (*sapientis et summe prudentis Oracii*), следовательно, о деятельности естественной у магистра Грегора, под надзором которого переписывались рукописи в епископской кромержижской скриптории. В подтверждение этого объяснения автор приводит отзыв, который заимствовал у проф. Й. Ф. Ньермейера, и сам подтверждает догадку учёного издателя *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, касающуюся языкового употребления Яном из Стршеды материала, черпаемого прямо из корреспонденции епископа-гуманиста. Он выясняет, что в этой корреспонденции хотя и несколько раз встречается термин средневековой риторики *dictamen* и однажды (№ 121) субстантивированное причастие *dictans* = *dictator*, но для обозначения творческой литературной деятельности Яна из Стршеды использует выражения *componere* (№ 26, 29, 121), *conscribere* (№ 35, 141), иногда *edere* (№ 35), *scagare* (№ 64). Наоборот, глагол *dictare* читаем кроме спорного листа № 132 лишь в листе № 141 (*angelica lingua dictante conscripsit*), где, безусловно, имеет значение *диктовать*. Если Эд. Бринкмейер, *Glossarium diplomaticum*, слова *dictator*, *dictatio* имеют перевод *Abschreiber*, *Abschreiben*, но без пояснения, как констатирует проф. Ньермейер, в этой зависимости можно заметить, что *conscribere* в листе Яна из Стршеды № 348 Пиур объясняет правильно как *abschreiben* и что, вероятно, подобный смысл этот глагол имеет и в листе № 35 (*tres epistolas... ordinavi conscribi*).

DICTARE

(Etude sémantique concernant la lettre de Jean de Novo Foro No 132 Piur)

La lettre altérée et peu claire de Jean de Novo Foro, ancien chancelier de Charles IV, alors évêque d'Olomouc, adressée au Maître Grégoire, administrateur d'écoles et notaire municipal à Kroměříž, imprimée sous le No 123 dans l'édition P. Piur, *Briefe Johannes von Neumarkt*

(K. Burdach, *Vom Mittelalter zur Reformation*, t. VIII, Berlin 1937, p. 200 et s.) a donné à M. Joseph Tříška l'impulsion et l'appui principal pour sa thèse (vide *Listy filologické* 1954) que Maître Grégoire est l'auteur du recueil latin de fables *Quadripartitus* (*Speculum sapientie*) attribué à Cyrille de Jérusalem ou à un autre Saint du même nom. L'auteur du présent article a rejeté cette identification très résolument dans L. F. 1956, mais M. Tříška n'en a pas été convaincu et sa nouvelle étude „La poésie à l'époque de Charles IV et M. Grégoire“ (L. F. 1957, 1958) indique déjà par son titre que M. Tříška croit toujours encore en l'existence de l'écrivain qu'il aurait découvert.

Ne voulant plus poursuivre la discussion concernant un fait qu'il considère comme assez éclairci, l'auteur du présent article revient au moins à l'interprétation des mots de la fin de la lettre de Jean de Novo Foro, sur lesquels M. Tříška a surtout appuyé son hypothèse: virtuose sapientie quam nunc vigilanter *dictat* ingeniosus ille magister Gregorius. Si M. Tříška démontre que *dictat* ne peut dans ce temps-là signifier rien d'autre que l'activité créatrice littéraire (ce qui veut dire dans ce cas le travail sur *Quadripartitus*), l'auteur du présent article par contre maintient son interprétation qu'il s'agit de l'activité de dicter les vers du poète Horace, mentionné par Jean de Novo Foro au début de la même phrase (*sapientis et summe prudentis Oracii*), c'est à dire de l'activité propre au Maître Grégoire sous la direction duquel on copiait des manuscrits au „*scriptorium*“ de l'évêque de Kroměříž. A l'appui de cette interprétation, l'auteur cite l'avis du professeur J. F. Niermeyer et lui-même confirme la conjecture de l'éditeur érudit de *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, concernant le langage dont se sert Jean de Novo Foro en se fondant sur les matériaux puisés directement dans la correspondance de cet évêque humanisant. L'auteur trouve que dans cette correspondance on rencontre plusieurs fois le terme de la rhétorique médiévale *dictamen* et une fois (au No 121) le participe substantivé *dictans* = *dictator*, mais quand il parle de l'activité créatrice littéraire, Jean de Novo Foro se sert des expressions *componere* (No 26, 29, 121), *conscribere* (No 35, 141), éventuellement *edere* (No 35) *exarare* (No 64). Par contre on lit le verbe *dictare*, en dehors de la lettre discutée No 132, uniquement dans la lettre No 141 (*angelica lingua dictante conscripsit*), où il a certainement le sens de dicter. Si M. Ed. Brinckmeier, *Glossarium diplomaticum*, cite s. v. *dictator*, *dictatio* aussi la traduction *Abschreiber*, *Abschreiben*, toutefois sans preuves, comme le constate le professeur Niermeyer, on peut sans doute faire remarquer à ce sujet que *conscribere*, dans la lettre de Jean de Novo Foro No 348, est justement interprété par Piur comme *abschreiben* et que ce verbe a un sens assez proche aussi dans la lettre No 35 (*tres epistolas... ordinavi conscribi*).